

„KAKO NASTAJU LOGORI? TAKO ŠTO SE PRAVIMO LUDI“

Razgovor partizana antifašiste iz Torina i novinara emitovan je 8. juna 1982. na kanalu Raiuno u programu „Questo secolo“. Autor je govorio o svom životu od pijemontske prijestonice do poljskog koncentracionog logora Aušvic i natrag: „Nismo povjerovali onome što su Englezi pričali o istrebljenju Jevreja. Bili smo glupi i neosjetljivi: zatvorili smo oči i mnogi su za to platili.“

Enco Bjađi: *Gospodine Levi, kako pamтите proglašenje rasnih zakona?*

Primo Levi: Ono što se dogodilo ljeta 1938. nije bilo iznenađenje. Bio je jul kada je objavljen *Rasni manifest*, u kom je pisalo da Jevreji ne pripadaju italijanskoj rasi. Sve se to već dugo osjećalo u vazduhu, već su se odigrale antisemitske epizode, ali niko nije mogao zamisliti kakve će posljedice imati rasni zakoni. Ja sam tada bio veoma mlad, sjećam se da smo se nadali da se radi o jednoj fašističkoj jeresi, koja služi da zadovolji Hitlera. Pokazalo se da nije bilo tako. Nije bilo iznenađenja, ali razočaranja jeste, i puno straha koji je od samog početka ublažio nagon za opstankom: „Ovdje određene stvari nisu moguće.“ Dakle, poricanje opasnosti.

E. B.: *Što se od tog trenutka za Vas promijenilo?*

P. M.: Malo toga, jer jedna od odredbi rasnih zakona dopuštala je da jevrejski studenti već upisani na fakultet završe studije. Bilo je među nama poljskih, čehoslovačkih, mađarskih, čak i njemačkih studenata koji su mogli diplomirati jer su već bili upisani na prvu godinu. Upravo to je bio slučaj i sa mnom.

E. B.: *Jeste li se Vi osjećali Jevrejinom?*

P. M.: Osjećao sam se Jevrejinom dvadeset posto jer pripadao sam jevrejskoj porodici. Moji roditelji nisu bili vjernici praktikanti, pošli bi u sinagogu jednom ili dvaput godišnje – više iz društvenih negoli vjerskih pobuda, da bi usrećili djedove – a ja nikad. Što se tiče ostalih vidova hebrejizma, odnosno pripadanja određenoj kulturi, u našoj porodici ono se nije toliko osjećalo, uvijek smo pričali italijanski, oblačili smo se kao ostali Italijani, imali smo isti fizički izgled, bili smo savršeno integrisani, bili smo nerazpoznatljivi.

E. B.: *Da li je postojao određeni život jevrejskih zajednica?*

P. M.: Da, tim prije što su zajednice bile brojne, mnogo brojnije nego sada. Vjerski život, naravno, život socijalne podrške, kada je to bilo moguće, koju su sačinjavali sirotište, škola, dom za penzionere i za bolesnike. Sve to je združivalo Jevreje i činilo jednu zajednicu. Meni nije bilo mnogo važno.

E. B.: *Kad je Musolini ušao u rat, kako ste to doživjeli?*

P. M.: S nešto strepnje, ali nisam u potpunosti razumio, kao uostalom ni mnogi moji vršnjaci. Nismo bili politički obrazovani. Fašizam je na nas uticao prije svega kao anestetik, lišio nas je senzibiliteta. Bili smo ubijedeni da će Italija rat lako dobiti, i bezbolno. Ali kada smo vidjeli u kakvom su stanju bile trupe koje su išle na Zapadni front, bilo nam je jasno da će se loše završiti.

E. B.: *Jeste li znali što se dešavalo u Njemačkoj?*

P. M.: Prilično malo, između ostalog i zbog gluposti svojstvene čovjeku kome prijete opasnost. Većina osoba kada je u opasnosti umjesto da djela, ignoriše je, zatvara oči, kao što su učinili mnogi italijanski Jevreji, uprkos vijestima koje su donosili prebjegli studenti iz Mađarske, iz Poljske – pričali su strašne stvari. Kružila je potajno u tom periodu jedna bijela knjiga, čiji su autori bili Englezi, o tome što se zbivalo u Njemačkoj, o njemačkim svirepostima, ja sam je preveo. Bilo mi je dvadeset godina i mislio sam: kada si jedna od zaraćenih strana, težiš da preuveličavaš svirepost protivnika. Podigli smo oko sebe lažne odbrambene sisteme, zatvorili smo oči i mnogi su za to platili.

E. B.: *Kako ste živjeli za to vrijeme do pada fašizma?*

P. M.: Prilično mirno: učio sam, išao u planine. Imao sam neodređeni predosjećaj da će mi to što idem u planine poslužiti. Bila je to priprema za umor, za glad i studen.

E. B.: *A kada je stigao 8. septembar?*

P. M.: Bio sam u Milanu, redovno sam radio za jedno švajcarsko preduzeće, vratio sam se u Torino i pridružio se mojima koji su bili iseljeni u brda, da odlučimo šta da radimo.

E. B.: *Da li se situacija pogoršala sa proglašenjem „Socijalističke republike“?*

P. M.: Da, naravno, pogoršala se kada je Il Duče, septembra 1943. otvoreno rekao, putem proglašenja, da svi Jevreji treba da se prijave kako bi ih internirali u koncentracione logore.

E. B.: *Šta ste uradili?*

P. M.: Decembra '43. bio sam već u planinama: od iseljenika postao sam partizan u dolini Aoste. Marta '44. uhapsili su me i deportovali.

E. B.: *Jesu li Vas deportovali jer ste bili partizan ili jer ste bili Jevrej?*

P. M.: Uхватili su me jer sam bio partizan, a da sam Jevrej, to sam im, glupavo, rekao sâm. Ali fašisti koji su me uхватili su u to već sumnjali, jer neko im je došapnuo, u dolini sam bio prilično poznat. Kazali su mi: „Ako si Jevrej, poslaćemo te u Karpi, u koncentracioni logor Fosoli, a ako si partizan, uza zid ćemo te.“ Odlučio sam da kažem da sam Jevrej, svaka bi se doznalo, imao sam lažna dokumenta koja su bila loše urađena.

E. B.: *Šta je lager?*

P. M.: *Lager* na njemačkom označava najmanje osam različitih stvari, uključujući valjkasta ležišta. Lager je postelja, tabor, odmorište, magazin, ali u aktuelnoj terminologiji lager znači samo koncentracioni logor, logor za uništenje.

E. B.: *Sjećate li se putovanja ka Aušvicu?*

P. M.: Sjećam ga se kao najgoreg trenutka. Bio sam u vagonu sa pedeset osoba, bilo je i djece i jedno novorođenče kome je bilo potrebno mlijeko, ali majka ga više nije imala, jer nije bilo ničeg za piće, nije bilo vode. Bili smo zbijeni. Bilo je jezivo. Osjetili smo preciznu, zlu, opaku namjeru da nam se naudi. Mogli su nam dati malo vode, ništa ih nije koštalo. To se nije dogodilo tokom svih pet dana puta. To je bio progon. Htjeli su da patimo do krajnje granice.

E. B.: *Kako pamтите život u Aušvicu?*

P. M.: Opisao sam ga u *Zar je to čovek*. Noć je pod reflektorima bila nešto nestvarno. Bilo je to iskrcavanje u svijet nepredvidljivog gdje su svi urlali. Nijemci su galamili kako bi nam utjerali strah u kosti. To sam tek kasnije shvatio, cilj je bio da nas namuče, da nas prestraše kako bi sasjekli eventualni otpor, čak i pasivni. Lišeni smo svega, prvo prtljaga, onda odjeće, i porodica odmah.

E. B.: *Postoje njemački i ruski logori. Ima li kakve razlike između njih?*

P. M.: Srećom, nisam vidio ruske logore, sem u dosta drukčijim prilikama, odnosno u prolazu tokom povratka, koji sam ispričao u knjizi *Primirje*. Ne mogu ih porediti. Ali po onome što sam pročitao, ne mogu se pohvaliti ni oni ruski: proizveli su broj žrtava sličan njemačkim. Ipak, što se mene tiče, postojala je jedna razlika, i to suštinska: u njemačkim logorima težilo se smrti, to je bio glavni cilj, bili su sagrađeni da istrijebe jedan narod; oni ruski su jednako ubijali ali cilj je bio drugačiji, tj. iskorijeniti politički otpor, političkog protivnika.

E. B.: *Šta Vam je pomoglo da istrajete u koncentracionom logoru?*

P. M.: Uglavnom puka sreća. Nije bilo nekog preciznog, opipljivog pravila po kom bi opstao najobrazovaniji ili najveći neuk, veći vjernik ili veći nevjernik. Prije svega sreća, zatim, dosta iza nje, zdravlje i, dalje, moja radoznalost naspram cijelog svijeta, koja mi je dozvolila da ne atrofiram, da ne postanem ravnodušan. Izgubiti zanimanje za svijet bilo je smrtonosno, značilo je posrnuti, značilo je pomiriti se sa smrću.

E. B.: *Kako ste živjeli u Aušvicu?*

P. M.: Bio sam u centralnom, najvećem, logoru, bilo nas je između 10 i 12 hiljada zatvorenika. Logor je bio sastavni dio hemijske industrije, meni je to bilo kao bogom dano jer sam završio hemiju. Nisam bio Primo Levi već hemičar br. 4517, to mi je omogućilo da radim posljednja dva mjeseca – koja su bila najhladnija – u laboratoriji. To mi je pomoglo da preživim. Sirena bi se oglasila dvaput na dan: kada bi se oglasila prva, morao sam da odnesem sve instrumente u podrum, onda, kada bi se začula ona za kraj uzbune, morao sam sve opet vratiti gore.

E. B.: *Napisali ste da su lakše preživljavali vjernici.*

P. M.: Da, to je nešto što sam konstatovao i što su mi mnogi drugi potvrdili. Bilo koja religija, katolička, jevrejska ili protestantska, ili politička. Radi se o poimanju sebe ne više kao pojedinca već kao člana jedne grupe: „Čak i da ja umrem, nešto će preživjeti i moja patnja neće biti uzaludna.“ Ja ovaj faktor za preživljavanje nisam posjedovao.

E. B.: *Je li istina da su krupni ljudi lakše padali?*

P. M.: Jeste, i to se može objasniti s fiziološkog stanovišta: čovjek koji ima četrdeset i pet kilograma jede polovinu u odnosu na čovjeka od devedeset kilograma, potrebno mu je duplo manje kalorija, a pošto je broj kalorija uvijek bio isti, i veoma mali, krupni čovjek je više rizikovao. Kada sam ušao u logor imao sam četrdeset i devet kilograma, bio sam veoma mršav, nisam bio bolestan. Mnogi jevrejski seljaci iz Mađarske, iako su bili džinovi, umirali su od gladi za šest ili sedam dana.

E. B.: *Šta vam je najviše nedostajalo, mogućnost da donosite odluke?*

P. M.: Prije svega hrana. To je bila svačija opsesija. Kada bismo pojeli komad hljeba onda bi isplivala na površnu ostala pomanjkanja: studen, potreba za ljudskim kontaktom, udaljenost od kuće...

E. B.: *A nostalgija, je li još više tištala?*

P. M.: Tištala je samo kada bi elementarne potrebe bile zadovoljene. Nostalgija je ljudski bol, bol koji je iznad trbuha, da tako kažem, koji se tiče jednog mislećeg bića i koji životinje ne poznaju. Život u logoru bio je životinjski i patnje koje su tu prevladavale bile su životinjske patnje. Pored toga, tukli su nas, skoro svakodnevno, u bilo koje doba dana. Čak i magarac pati zbog batina, gladi, mraza, i kada se, u rijetkim trenucima, dešavalo da osnovne potrebe – što je bilo veoma rijetko – budu na tren zadovoljene, tada bi se pojavila nostalgija za izgubljenom porodicom. Strah od smrti povukao bi se u drugi plan. Ispričao sam u knjigama priču o jednom drugu zatvoreniku osuđenom na gasnu komoru. Znao je da je običaj da onima koji su pred pogubljenjem daju dodatnu porciju supe, i kako su zaboravili da mu je daju, pobunio se: „Ali gospodine starješino barake, ja idem u gasnu komoru, stoga treba da dobijem još jednu porciju čorbe.“

E. B.: *Ispričali ste kako je u logorima bilo malo slučajeva samoubistva: očaj je samo rijetko vodio samouništenju.*

P. M.: Da, tako je, i kasnije su to proučavali sociolozi, psiholozi i filozofi. Samoubistvo je u logorima bilo rijetko, za što je bilo dosta razloga, jedan je po meni najubjedljiviji: životinje ne izvršavaju samoubistva, a mi smo bili životinje prvenstveno usredsređene na to kako da utolimo glad. Procjena da je takav život gori od smrti bila je van našeg domašaja.

E. B.: *Kada ste doznali za postojanje krematorijuma?*

P. M.: Postepeno, ali riječ „krematorijum“ je jedna od prvih koje sam naučio kada sam stigao u logor, ali nisam tome pridavao važnosti jer nisam bio priseban, svi smo bili veoma potišteni. Krematorijum, gas, bile su to riječi koje su nam odmah ušle u glavu, izgovarali su ih oni sa više iskustva. Znali smo za postojanje postrojenja sa pećima na tri, četiri kilometra od nas. Ja sam se ponio tačno onako kao kad sam doznao za rasne zakone: povjerovao sam i onda zaboravio. To je bilo iz nužde, bilo je nemoguće reagovati gnjevno, bilo je bolje spustiti zastor i ne baviti se time.

E. B.: *Onda su stigli Rusi i nastupila je sloboda. Kako pamтите taj dan?*

P. M.: Dan oslobođenja za nas nije bio lijep dan jer se sve odigralo među leševima. Na našu sreću, Nijemci su pobjegli a da nas nisu pokosili mitraljezom, kao što su uradili u drugim logorima. Zdravi ljudi bili su ponovo deportovani. Kod nas su ostali samo bolesnici, a ja sam bio bolestan. Bili smo prepušteni sami sebi deset dana, na ledu, pojeli smo samo ono malo krompira što smo našli u okruženju. Bilo nas je osamsto, za tih deset dana ih je šeststo umrlo od gladi i studeni, dakle Rusi su me pronašli sred mnoštva mrtvaca.

E. B.: *Da li Vam je ovo iskustvo promijenilo pogled na svijet?*

P. M.: Mislim da jeste, iako mi nije sasvim jasno kakav bi bio moj pogled na svijet da nisam bio deportovan, da nisam Jevrejin, da nisam Italijan itd. Ovo iskustvo poučilo me je mnogim stvarima, bio je to moj drugi fakultet, onaj pravi. Logor je učinio da sazrim, ne za to vrijeme, već kasnije, razmišljajući o svemu što sam proživio. Shvatio sam da ne postoji ni potpuna sreća ni potpuna nesreća. Naučio sam da ne treba nikad da se skrivamo kako ne bismo sagledali istini u oči, i da uvijek moramo smoći snage da razmislimo.

*(S italijanskog prevela **Marija Bergam**)*